

BOER TAMMENS HOUZEE

GRONINGEN EN ZIJN NSB-BURGEMEESTER

CHRISTIAAN GEVERS

Boer Tammens Houzee

Groningen en zijn NSB-burgemeester

Noordboek

PROMOTOREN

Prof. dr. J.W. Renders
Prof. dr. D.E.J. Bosscher

BEOORDELINGSCOMMISSIE

Prof. dr. K. van Berkel
Prof. dr. M. Duijvendak
Prof. dr. R. van der Laarse

INHOUD

INLEIDING	9
Boer en burgemeester	9
Burgemeester en boer	12
En het zal waarachtig wel gaan	13
1 Een boerengemeenschap	21
Een belofte voor de toekomst	21
Voortdurend vernieuwen: een traditie van de Groningse boeren	28
17 december 1920	36
2 Ruigezand	39
Hoe groot is de boer op zijn land	39
Hoe klein is een boer op de wereld	42
Eugeïa	53
3 Zaaïen en oogsten	57
Ervaring met de tarweoogst	57
Het land van de Schinkenschneiders	62
Het Landbouwhuis	72
4 En de boer, die ploegde voort	81
Bezoek	81
Van Productieslag 1941 tot breekpunt Barbarossa	86
Stamboeknummer 158162	91
5 Geketende van de beweging	99
De burgervader draagt zwart	99
Man van de Landstand	104
De zwarte lijsten	111
Herlevend Nederland: ideologie	118

6	Kameraad burgemeester	125
	Tammens en zijn ondergeschikten	125
	Stads stuurman	134
	Tammens en de burgemeesterskring	139
	Op de korrel	142
7	Naderende donder	147
	Wanhoop en hoop	147
	Gebroken strohalmen. Januari- april 1945	155
	Wachten op bijltjesdag. Midden april 1945	161
8	Verhalen hoe de oorlog is verdwenen	165
	Oorlog en vuur	165
	Het helder kristal van vrede	177
	Ex-burgemeester Tammens	185
9	De sukkeljaren	197
	Groningen na burgemeester Tammens	197
	Weer vrij man	203
	Betekenis voor de stad en nagelaten sporen.	210
	Waarnemen wat Tammens waar kon nemen	212
10	P.F. Tammens, boer en burgemeester	215
	NAWOORD	223
	LITERATUUR	225
	SAMENVATTING	245
	SUMMARY	249
	NOTEN	253
	PERSONENREGISTER	337
	COLOFON	344

Voor mijn ouders

INLEIDING

Boer en burgemeester

Het was bijna onmogelijk om niet te merken dat er iets bijzonders gebeurde, deze donderdagmiddag. Geen moeite was gespaard om zoveel mogelijk indruk te maken, want als laatste grotere Nederlandse stad kreeg ook Groningen een burgemeester die tot de nieuwe orde behoorde. Petrus Fokko Tammens, een 44-jarige landbouwer, liet zich die vierde maart 1943 de ambtsketen omhangen. Deze mijlpaal in de geschiedenis van de stad verdiende ruime aandacht. Dat vonden althans zij die het nationaalsocialisme een warm hart toedroegen.

Toen eind januari naar buiten kwam dat Tammens de burgemeesterspost zou gaan bekleden, was hij voor het overgrote deel van de Stadgers een volslagen vreemde. Inmiddels wisten de burgers iets meer over hem, want na het bekend worden van zijn benoeming publiceerden enkele kranten artikelen waarin zij de nieuwe burgervader voorstelden. Tammens bezat een boerenbedrijf op het Ruigezand, een streek waarvan niet iedereen onmiddellijk wist waar deze lag. Hij assisteerde als bestuursraad (gedeputeerde) de commissaris der provincie en natuurlijk was hij net als deze lid van de NSB.¹ De nieuwe burgemeester had gezegd dat hij elke hand die hem werd toegestoken om samen stad en land op te bouwen zou aannemen, al bleef het uiteraard afwachten hoe dat in de praktijk uitpakte.²

Voordat de plechtigheid begon, vertrokken om twee uur in de middag formaties van de WA en de Jeugdstorm van het Stationsplein om zingend door de stad te marcheren.³ ‘Want ons volk moet in vrijheid weer leven, dan is onze zaak een heilig recht. Daarom zijn wij de zwarte soldaten, voor Anton Mussert zijn wij in gevecht.’⁴ Honderden belangstellenden verdrongen elkaar om vanaf het trottoir alles toch maar zo goed mogelijk te zien.⁵

Met de belangstelling op zo'n doordeweekse dag mocht de NSB niet ontevreden zijn. Meestal vonden de installaties van burgemeesters op zaterdag plaats.⁶ Op een halve vrije dag waren immers nog meer leden van de Beweging in staat om bij de parade aanwezig te zijn. Nu hadden de mannen van de Weerbaarheidafdeling een snipperdag op moeten nemen, terwijl de aanwezigheid van de Jeugdstorm het idee gaf dat de stormers massaal spijbelden. Inmiddels waren de mussertmannen op de Grote Markt aangekomen. Toen ze allemaal in het gelid stonden, ging de deur van het gemeentehuis open.

Veel toeschouwers zagen de nieuwe burgemeester nu voor het eerst: een magere man van 1 meter 82 in een diepzwart NSB-uniform met blinkend gepoetste zwarte laarzen.⁷ Hij was in het gezelschap van andere NSB'ers, de een met een nog indrukwekkender uniform dan de ander. Slechts een enkeling van degenen in zijn nabijheid droeg een normaal kostuum. Aan zijn linkerkant liep heerbanleider ir. Carel Huygen, secretaris-generaal van de Beweging. Voordat om drie uur de plechtigheid begon, inspecteerde hij de WA, SS en Jeugdstorm.⁸ Ook de politie en hulppolitie waren aangetreden.⁹ Naast het oranje-blanje-bleu wapperde de zwartrode NSB-vlag op het stadhuis.¹⁰ Hoog bovenop het Scholtenhuis, het hoofdkwartier van de SD aan de overkant van de markt, stonden vlaggenstokken met de rode hakenkruisvlag en de zwarte vlag van de SS. Exact om drie uur ging het gezelschap weer naar binnen, waar in de raadszaal de plechtigheid plaatsvond. Toen Tammens met zijn eregasten het vertrek betrad, gingen de andere aanwezigen staan en begroetten hem met een luidkeels houzee.¹¹

Natuurlijk hing de NSB-vlag ook in de raadszaal. Er waren bloemen en het portret van Anton Mussert, de niet aanwezige leider, hing op een prominente plaats achter de zetel van de burgervader. Hoge gasten zoals de *Beauftragte für die besetzten Niederländischen Gebiete für die Provinz Groningen* dr. Hermann Conring, verleenden met hun aanwezigheid status aan het gebeuren. Groningse oostfrontvrijwilligers bezetten ereplaatsen.¹² De pechvogels die geen plaats in de zaal hadden bemachtigd, konden in de vestibule van het stadhuis meeluisteren via een luidspreker of thuis meegenieten via de gemeentelijke distributieradio.¹³ Zij hoorden hoe mr. Luitzen Dekker, na het ontslag van de vorige burgemeester mr. P.J.H.W. Cort van der Linden de hoogste functionaris, het benoemingsbesluit voorlas. Daarna trad commissaris der provincie Christiaan Frederik Staargaard naar voren.¹⁴

Voordat Staargaard de installatie verrichtte, nam hij het woord. In de dagen nadat de naam van de nieuwe burgemeester bekend was geworden,

had hij schamper horen opmerken: ‘Het is maar een boer.’ Dat was volgens hem voor nationaalsocialisten helemaal geen belediging. Bovendien waren karakter en bestuurscapaciteiten veel belangrijker dan geleerdheid. Die bestuurscapaciteiten bezat Tammens volgens hem in ruime mate. Dat had hij al bewezen in de periode dat hij als bestuursraad Staargaard assisteerde. Daar kwam nog bij dat het vanwege de nauwe verbondenheid van Stad en Ommeland wel eens goed was dat er aan het hoofd van de stad een Ommelander stond. Met Tammens als eerste burger had Groningen niet alleen iemand die uiterst bekwaam was, maar ook politiek betrouwbaar! Nadat Staargaard Dekker kort had bedankt voor de bevredigende wijze waarop deze het ambt had waargenomen hing hij Tammens de ambtsketen om.¹⁵

De nieuwe burgervader begon zijn installatierede met het bedanken van de leider voor het in hem gestelde vertrouwen en wees er vervolgens op dat hij het zijn taak achtte de harmonie tussen Stad en Ommeland te bevorderen.¹⁶ Slechts enkelen van de aanwezigen wisten hoezeer juist hijzelf zich tegen de benoeming had verzet.¹⁷ Van zijn tegenstribbelen bleek niets meer toen hij de burgerij waarschuwde zich te houden aan de gegeven voorschriften.¹⁸ Wie nog meende het nationaalsocialisme te kunnen afwijzen, zou snel moeten begrijpen dat het juist de enig mogelijke ontwikkeling voor het vaderland was.¹⁹ Nadat Tammens de stedelijke economie besproken had, vertelde hij nog wat zijn richtlijnen waren. Als oprecht NSB'er baseerde hij zich op wat hij de bronnen van het Nederlandse nationaalsocialisme noemde: godsvertrouwen, liefde voor volk en vaderland en eerbied voor de arbeid, waarna hij besloot met ‘... en het zal waarachtig wel gaan. Houzee!’²⁰ Voldaan nam hij zijn eerste applaus als burgemeester van de stad in ontvangst.

Van de volgende sprekers legden ook Jacob Maarsingh, Musserts gevolmachtigde voor Groningen en Drenthe, en Jan Hendrik Zijlma, de provinciale boerenleider die namens de Landstand aanwezig was, de nadruk op de verbondenheid van Stad en Ommelanden.²¹ Verder sprak namens de Groningse NSB-burgemeesters Aalderd J. Drenth, die in Winschoten de ambtsketen droeg.²² Om vier uur ging het gezelschap terug naar de Grote Markt. Staande voor het stadhuis nam de nieuwe burgemeester een defilé af van de formaties die hij eerder die middag al aan de zijde van Huygen had mogen inspecteren.²³

Aan het einde van de middag hield Tammens een receptie in café De Pool, op een steenworp afstand van het stadhuis gevestigd op de hoek van de Oude Ebbingestraat en de Grote Markt.²⁴ Het was een gelegenheid die

hij maar al te goed kende van vergaderingen van organisaties waar hij lid van was, zoals de in 1941 opgeheven Groninger Maatschappij van Landbouw. Hij voelde zich ongetwijfeld tevreden. De ceremonie was zo verlopen dat deze het publiek moest hebben geïmponeerd. Terwijl hij met zijn gezelschap over het plein liep, leek zelfs het weer op zijn hand. Samen met een matige wind zorgde de zon ervoor dat het natte land in de Ruigezandsterpolder kon drogen. De week ervoor waren landarbeiders op de akkers begonnen met ploegen. Waarschijnlijk werd er nu zomertarwe gezaaid.²⁵ Een man met het blauwe bloed van de boerenadel had het geschopt tot belangrijkste burger van de stad.²⁶ Groningens eerste nationaalsocialistische burgemeester ging naar binnen.

Burgemeester en boer

Op 23 november 1934 vond in De Harmonie de algemene vergadering van de Groninger Maatschappij van Landbouw plaats. Veel Groningse boeren kwamen die middag naar het complex. Ook mr. Pieter Cort van der Linden bezocht de bijeenkomst op slechts enkele minuten lopen van het gemeentehuis van Groningen aan de Grote Markt 1. Vanuit dit statige vroeg negentiende-eeuwse gebouw bestuurde Cort van der Linden nu bijna twee maanden de stad.

Bij de inauguratie van Cort van der Linden, die waarschijnlijk vanwege de grote belangstelling plaats had gevonden in de ruimere statenzaal van het provinciehuis, had loco-burgemeester Eltjo Ruge de installierede uitgesproken.²⁷ De ervaren SDAP-wethouder verhulde daarbij niet dat, indien de bevolking zelf een burgemeester had mogen kiezen, de keuze ‘op grond van uwe antecedenten’ een andere zou zijn geweest omdat Cort van der Linden wellicht ‘enigszins eenzijdig zou zijn georiënteerd’. Dat was echter geen reden voor wantrouwen en de raad zou de nieuwe eerste burger ‘met welwillende gezindheid tegemoet treden’. Daarna dankte Cort van der Linden in zijn toespraak Hare Majesteit de Koningin en de raadgevers van de Kroon voor zijn benoeming. Met het ‘rijpen der jaren’, verklaarde de magistraat, voelde hij toe te zijn aan een betrekking met meer zelfstandigheid en verantwoordelijkheid dan zijn vorige functie, secretaris van de werkgeversbond. Hij was blij dat hem juist het burgemeesterschap van Groningen toeviel, want zijn ouders hadden bijzonder gelukkige jaren in de stad doorgebracht. Bovendien stamde zijn echtgenote uit de familie Sickinghe waaruit in vroeger tijd

maar liefst elf eerdere burgemeesters van de stad waren voortgekomen. Cort van der Linden verklaarde dat hij neutraal wilde staan ‘ten opzichte van alle partijen die het Groningsch belang nastreven binnen het kader van wet en rechtmatigheid’, maar onverzoenlijk was ‘tegenover elke poging tot aanranding van het wettig gezag’.²⁸ Het *Nieuwsblad van het Noorden*, de grootste in de stad verschijnende krant, besteedde ruime aandacht aan de inhuldiging en plaatste twee foto’s op een speciale pagina met papier waarop de afbeeldingen beter uitkwamen.²⁹

De aanwezigheid van Cort van der Linden bij een vergadering van de Groninger Maatschappij van Landbouw is minder vreemd dan het op het eerste gezicht lijkt. Als eerste burger van Groningen leidde hij namelijk het in oppervlakte grootste landbouwbedrijf van alle aanwezige boeren. Tot de bezittingen van ‘Stad’ behoorden diverse boerderijen in de omgeving van de Dollard, de Lauwerszee en in de Veenkoloniën, die alleen al in 1934 een batig saldo van f 124.896,39 opleverden.³⁰ Voorzitter Herman Derk Louwes heette de burgervader dan ook speciaal welkom.³¹ Een burgemeester van een middelgrote stad mag misschien niet geheel op zijn plaats lijken in een boerenvergadering, maar dat de leiding van de gemeente Groningen ooit in handen zou komen van een van de aanwezige landbouwers leek op dat moment nog onwaarschijnlijker. Het is evenwel aannemelijk dat ook Pé Tammens, als trouw bezoeker van landbouwvergaderingen, aanwezig was. Op dat moment hadden de twee mannen die tussen 1934 en 1951 het burgemeestersambt van de stad Groningen zouden bekleden elkaar kunnen ontmoeten. Aanleiding om kennis met elkaar te maken was er evenwel niet.

En het zal waarachtig wel gaan

In het lijstje twintigste-eeuwse burgemeesters van de stad Groningen neemt P.F. Tammens een bijzondere plaats in. Niet alleen door de korte duur van zijn bewind of door de partij namens welke hij de ambtsketen mocht dragen. Ook zijn achtergrond als graanboer wijkt duidelijk af van alle andere eerste burgers die de stad bestuurden. Voor een historicus zijn details die niet helemaal lijken te passen binnen het grotere beeld intrigerend. Het was aanleiding te onderzoeken of een voorafschaduwing van zijn latere rol viel te herkennen.

Microhistorisch onderzoek, als het ware onderzoek op postzegelniveau om iets te kunnen zeggen over een gehele brief, naar factoren die

eerder nog niet zijn onderzocht brengt daarbij soms onbekende feiten aan het licht.³² Door te kijken naar dit individuele geval wordt zichtbaar dat Tammens als burgemeester blijkt te zijn aangewezen door de NSB, terwijl een benoeming onder normale omstandigheden steunt op een regeringsbesluit.

Om een beeld te krijgen van ‘de NSB-burgemeester’ in het algemeen biedt het in 2006 verschenen *Burgemeesters in oorlogstijd* van de historicus Peter Romijn een goed uitgangspunt. Romijn onderscheidt twee soorten NSB-burgemeesters. De ene groep wilde vooral bewijzen dat ook nationaalsocialisten goede burgervaders konden zijn. Bij hen kon het sociale voor het politieke gaan. Sommigen van hen wisten in hun gemeente een zekere populariteit te verkrijgen. De andere groep bestond uit overtuigde nationaalsocialisten die het publieke ambt aangrepen om een politiek doel te bereiken.³³ Tot deze groep behoorden veelal de haviken. Ook Tammens behoorde tot de burgemeesters bij wie het bereiken van hun politieke doel op de eerste plaats kwam.

Het onderzoek van Romijn heeft het beeld van de burgemeester in oorlogstijd mede bepaald. Romijn bestudeerde deze lokale bestuurders vanaf een landelijk niveau. Daardoor was het voor hem niet mogelijk al te diep in te gaan op plaatselijke omstandigheden en verhoudingen. Een biografie biedt daartoe wel de gelegenheid. Inmiddels beschreven enkele historici reeds het leven van een nationaalsocialistische eerste burger. Dirk Pont bekleedde het ambt in Apeldoorn en Hilversum. Piet Callenfels was achtereenvolgens in Vlissingen en Woerden burgemeester en de Friese boer Gerben Feitsma was namens de NSB burgemeester van de gemeente Kollumerland en Nieuw Kruisland.³⁴ Wat Tammens vergeleken met hen bijzonder maakt, is dat hij tegelijkertijd meerdere functies vervulde op verschillende bestuurlijke niveaus. Zijn beleid als bestuursraad, NSB-terminologie voor gedeputeerde, burgemeester en later ook als Gemachtigde voor de Landbouw en Visserij in Musserts Secretarie van Staat raakte grote groepen mensen.

Theoretische keuzes

Vanwege de aandacht voor de ontwikkeling van de ideeën van Tammens past bij deze biografie de intellectuele benadering van de context. Kenmerkend voor dit type biografie is een kritische benadering van de bronnen voordat deze in het levensverhaal een rol kunnen spelen.³⁵

De geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog kan op een aantal

manieren worden beschreven. Kort na de bevrijding verschenen boeken die zich richtten op het vastleggen van het gebeurde, bijvoorbeeld *De bevrijding van Groningen* of *En tóch staat de Martini*.³⁶ In een latere periode lag de focus op het niet vergeten van de bevrijders, met name in de werken van de stad-Groninger oorlogskenner en verzamelaar M.H. Huizinga.³⁷ Literatuur uit deze jaren heeft doorgaans een zwart-wit karakter. Het verzet kreeg volop aandacht en waardering, terwijl de beschrijving van collaborateurs, hun daden en motieven slechts summier was. Om tot een evenwichtiger beeld van de geschiedenis te kunnen komen, is het goed dat er sinds een aantal jaren studies verschijnen waarin het perspectief ligt bij degenen die aan Duitse kant stonden, het zogenoemde daderperspectief. De werken van Monique Brinks over het Scholtenhuis of de biografie van Henk Feldmeijer door Bas Kromhout zijn hier voorbeelden van.³⁸ De biografie van P.F. Tammens is ook te scharen onder deze categorie.

Waar bronnen over Tammens geheel of gedeeltelijk ontbreken, treedt de context meer op de voorgrond.³⁹ Dat is bijvoorbeeld het geval bij de beschrijving van de Slag om Groningen. Canadezen en Duitse troepen voerden zware gevechten, maar van Tammens valt op dat moment weinig meer te vertellen dan dat hij niet op de vlucht sloeg en thuis wachtte op het einde van zijn bewind. Onder meer verslagen van de Groningse brandweer dienen hier om de gebeurtenissen in de stad weer te geven.

Tammens in de literatuur

De bestaande literatuur over de gemeente Groningen in de Tweede Wereldoorlog schenkt weinig aandacht aan de rol van burgemeester Tammens. Tekenend is daarbij dat waar hij wel voorkomt, een aantal auteurs zijn naam fout vermeldt: Petrus Fokkes Tammens in plaats van het officiële Petrus Tammens of van Petrus Fokko Tammens, zoals hij zichzelf noemde.⁴⁰

‘Petrus Fokkes Tammens is verreweg de minst geliefde burgemeester van Groningen,’ schreef stadshistoricus Beno Hofman in zijn boekje over de mannen die de ambtsketen van de stad droegen.⁴¹ Waarschijnlijk was Tammens ook degene die het ambt, dat hij bekleedde van februari 1943 tot april 1945, het minst had geambieerd. Nadat de bezetter de vooroorlogse burgervader Cort van der Linden uit zijn functie had ontheven, zocht de collaborerende NSB lange tijd naar een geschikte opvolger. Meerdere kandidaten vielen af, de meesten omdat zij een andere post aanvaardden, terwijl het provinciebestuur de enige die uit zichzelf sollici-